

GEÇ DÖNEM STOA FELSEFESİNDE YAŞAM SANATI OLARAK ETİK ANLAYIŞI

Fatih Öztürk*, Sadık Çalışkan¹, Musa Özdemir*

*İnönü Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu

Özet

Stoacılık, Helenistik ve Roma felsefesinde Epikürosçuluk ve Septiklerle birlikte üçüncü önemli okulun adıdır. Kıbrıslı Zenon tarafından kurulan okul, kurumsal bir 'okul' olmamasına rağmen yaklaşık olarak 500 yıl gibi uzun bir süre varlığını sürdürmüştür. Marcus Tullius Cicero, Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius bu dönem Stoa filozoflarıdır. Bu çalışmada, özelde Geç Dönem Stoa felsefesinin etik anlayışının yaşam sanatı bağlamında ele alınmış olmasının yanı sıra, Stoacılığın genel öğretileri ve ilk kurucularının düşüncelerine de yer verilmiştir. Geç Dönem Stoa felsefesinin merkezinde yer alan etik anlayışı bu dönemde yaşam sanatının vazgeçilmez bir unsuru olarak değerlendirilmiştir. Tanrı, Tanrısal akıl, doğa ve insanın panteist anlayış çerçevesinde bir bütün olarak algılanmasının yanı sıra dönemin filozoflarınca sistematik bir öğreti üretilmiştir. Sonuç olarak, erdeme odaklanan bu etik anlayışı mutluluğa erişme hedefindeki insan için yol gösterici olmuş ve yaşam sanatının icrasında bir temel olarak algılanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Stoa Felsefesi, Etik, Erdem

THE ETHICS OF LATE STOIC PHILOSOPHY IN THE CONTEXT OF ART OF LIVING

Abstract

Stoicism is one of three important Hellenistic and Roman philosophy schools with Epicureanism and Skepticism. The school, founded by Cyprian Zeno, lived for approximately 500 years though it was not an institutional one. Cicero, Seneca, Epictetus and Marcus Aurelius are among Stoic philosophers in this period. In this study, in addition to investigating the ethics of Late Stoic Philosophy in the context of art of living, general doctrines of Stoicism and the thoughts of the first thinkers of the school will be addressed. Located in the center of Late Stoic philosophy, ethics was regarded as an indispensable element of this period. God, divine mind, nature and human being were evaluated as a whole in the framework of pantheism; accordingly, a systematic doctrine was produced by the philosophers at the time. In conclusion, this doctrine of ethics focusing on virtue became a guide for people who were in the pursuit of happiness, and was perceived as a basic for the performance of the art of living.

Key Words: Stoic Philosophy, Ethics, Virtue

¹ Yazışma yapılacak yazar: sadik.caliskan@inonu.edu.tr

Bütün çalışma alanlarımızda, iyi ve erdemli bir insanın, yaşamında izleyeceği rotayı ve kendisini gerçekleştirebileceği yolu nasıl keşfedeceğini öğrenmenin peşinden koşuyoruz (Epictetus, 2014, s. 18).

1.GEÇ DÖNEM STOA FELSEFESİNDE YAŞAM SANATI OLARAK ETİK ANLAYIŞI

Stoacılık, Helenistik ve Roma felsefesinde Epikuroşçuluk ve Septiklerle birlikte üçüncü önemli okulun adıdır. Kıbrıslı Zenon tarafından kurulan okul, kurumsal bir 'okul' olmamasına rağmen yaklaşık olarak 500 yıl gibi uzun bir süre varlığını sürdürmüştür. Stoacılık okulunu Erken, Orta ve Geç olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Erken dönem Stoa felsefesinin önemli filozofları sırasıyla Zenon (İÖ. 344-262), onun öğrencisi Kleanthes (İÖ.331-233, ve Krizippos'tur (İÖ. 281-208). Stoa okulunun fikirlerini sistematik hale getirmesi bakımından Krizippos ayrıca önemlidir. Orta Dönem Stoacılığı Panaitios (İÖ. 185-110) ve Poseidonios (İÖ. 135-51) gibi iki önemli temsilciyi işaret eder. Geç Dönem Stoacılığı ise Roma imparatorluğu döneminde yer alır. Marcus Tullius Cicero (İÖ. 106-43), Seneca (İÖ. 4-İS. 65), Epiktetos (İS. 55-135), Marcus Aurelius (İS. 121-180) bu dönem Stoa filozoflarıdır. Stoacılar, genel olarak, felsefeyi mantık, fizik ve etik olarak üçe ayırır. Bu çalışmada, özeldde Geç Dönem Stoa felsefesinin etik anlayışının yaşam sanatı bağlamında ele alınacak olmasının yanı sıra, Stoacılığın genel öğretileri ve ilk kurucularının düşüncelerine de yer verilecektir.

Stoa felsefesi, özellikle de Geç Dönem Stoa felsefesi, Roma İmparatorluğu döneminde felsefi olarak yaratıcı olmadığına dair önyargının (Gill, s. 33) aksine etik konusunda seçkinleşmiş ve daha çok bu anlayışıyla ön plana çıkmıştır. Okulun düşüncelerini sistematik hale getiren Krizippos'u büyük ölçüde takip eden filozoflar bu dönemde ahlâk felsefesine yoğunlaşmışlardır. Pratik anlamda, işe yarayan ahlâk felsefesi, dönemin düşünürleri için odakta yer almıştır. Başka bir deyişle, Antik Yunan'dan başlamak üzere oluşturulan teorik etik anlayışının yerini insanların günlük hayatlarını ilgilendiren konular almıştır. 'Daha iyi veya erdemli nasıl yaşanır?' sorusunun cevabı aranmış ve Geç Dönem Stoa felsefesi bu çerçevede belirginleşmiştir. Seneca, Aurelius ve Epiktetos gibi düşünürler yazdıklarıyla sıradan insandan imparatora kadar hemen herkesin yaşamına dokunan meselelerle ilgilenmişlerdir. Onların felsefeleri MÖ son yüzyılda ve MS ilk iki yüzyılda Roma İmparatorluğunun siyasi ve etik düşüncesinde büyük bir etkiye sahip olmuştur (Sharples, 2003, s. 8).

Pratik etik anlayışı insanların yaşamlarını tasarlayabilecekleri bir rehber konumundadır. Bu yönüyle, eğitici, telkin edici ve yönlendirici özelliklere sahiptir. Bilhassa Epiktetos'un vurgularından hareket edilecek olursa, bu dönem etik anlayışı öğretmenin öğrencisine hayat hakkındaki eğitici öğütleri gibidir. Nitekim, Epiktetos'a göre felsefe yalnızca metinleri inceleme veya zihni mütalaalarda bulunma eylemi değil, bireyin hayatını tanzim edebileceği uygulamalı bir yüze de sahiptir. "Epiktetos'ta eylem felsefesinin bu denli öne çıkmasında aynı zamanda onun içinde yaşadığı çağın da etkisi unutulmamalıdır. Bu etkinin kaynağı, Doğu düşüncesi ile Batı düşüncesinin İskender'in seferleriyle başlayan kaynaşmanın ardından zirveye çıkan ve teorik olandan çok pratik olanı önemseyen yaygın Helenistik anlayıştır" (Önal, 2007: 524). Bu bağlamda, bulunan telkinleri rehber edinen bireylerin bu

vasıtalarla mutluluğa ulaşabileceği işlenir. İnsanın içinde bulunduğu sosyal çevre, ekonomik durum ve benzeri şartlar mutluluğu ortadan kaldıramaz çünkü mutluluk dış koşullara değil bize bağlıdır. Ahlâka dair hususi dikkat burada başta yer alır: “Sokrates doğanın bir arada tuttuğu şeyleri ayırmaktan hoşlanan insanları lanetlemiş. Stoacılar bu konuda onunla uzlaşır, zira ahlâken doğru olan her şeyin yararlı olduğunu ve yararlı olmayanın asla ahlâken doğru olamayacağını düşünürler” (Cicero, 2013, s. 115). Cicero’nun ahlâkın dışında hiçbir şeyin insana yararlı olamayacağını, dolayısıyla da mutluluk getiremeyeceğini belirterek kurduğu denklem Stoacı anlayışın aynı zamanda özünü meydana getirmektedir.

Sokrates’ten sonraki birçok filozofta olduğu gibi, insanın temel gayesinin mutluluğa erişmek olduğu düşüncesi bu dönemde de hâkim vaziyettedir. Örneğin Seneca *Mutlu Yaşam Üzerine* adlı yazısına “bütün insanların dileği mutlu yaşamaktır” (Seneca, 2008, s. 85) diye başlar. Küçük şehir-devletlerinde yaşayan birey ile imparatorluk çatası altında hayatını idame ettiren birey aynı hedefi gözlemekte; yani mutluluğun peşinden gitmektedir. Varmayı umut ettiği noktanın aracılığını yapacak olan felsefe anlayışı bu yolculuğu kolay ve anlamlı kılmalıdır. Dolayısıyla, bu dönem etik anlayışının pratik konulara eğilmesinin sebeplerinden birisi de mutluluk arayışındaki bireyin bu arayışına ‘doğrudan’ müdahale edebilme gayesidir.

Geç Dönem Stoacılarının pratik etik anlayışlarının kavranması her konuda olduğu gibi öncelikle bütünü anlamayı gerektirir. Sözelimi, Stoacıların doğa algılarını hesaba katmadan erdemli insan tanımlarının ‘doğaya uygun yaşamak’ düşüncesi ile nasıl bağdaştırıldığını idrak etmek güçtür. Ya da teolojileri itibariyle mutlak teslimiyeti salık vermelerinin etik anlayışlarındaki yansımalarını görmek gerekir. Başka bir ifadeyle, bir Aristoteles sistematiği kadar olmasa da Stoacıların felsefesinde bir iç tutarlılığın ve bütünlüğün olduğunu öne sürmek mümkündür. Haliyle, günlük hayata dair telkinlerin çokça mevcut olduğu etik algılarını bu kapsamda, bir bütünün önemli bir parçası olarak ele almak gerekir. Bu önerilere dair, sözelimi, Pennsylvania Wiles Üniversitesi felsefe profesörü Mark A. Holowchak’ın 2009 yılında yazmış olduğu yazı çok çarpıcıdır. Bahsedilen makalede yazar, Amerika’nın 21. yüzyıl eğitim sistemine Stoacı etik öğretisinin entegrasyonunu bir gereklilik olarak sunarken Stoacı etik ile tıp arasında güçlü bir bağın olduğunu ifade eder. Antik Greko-Roman algısında tıp ile felsefe ‘kız kardeşler’ olarak bilinirdi; tıp fiziksel bedenin felsefe de ruhun bilimidir (s. 172). Her ikisinde de amaç elbette tedavi etmektir. Holowchak Stoacılığın epistemolojik ve etik olmak üzere iki tür tedavi edici ‘ilaç’ olabileceğini savunur. Epistemolojik ilaçları şu şekilde sıralar: ‘izlenimlerinizi test edin’, ‘şeyleri kendi bağlamında görün ve anlayın’, ‘farklı olmayan şeyleri yargılamaktan kaçının’, ‘doğayı izleyin’, ‘sahip olduğunuz şeylere sahip olmayı dileyin’, doğru bir öz değerlendirme oluşturun’, ‘sessizliği tecrübe edin’. Eğitim sistemine yapılabilecek bu tarz fikri entegrasyonlar, yazara göre gerçekten büyük bir ihtiyaçtır. İkinci olarak, Holowchak etik ilaçlardan bahseder: ‘sahip olduğunuz yetileri kullanın’, ‘güçlü izlenimlerden uzaklaşın’, ‘otantik yaşayın’, ‘geleceğe hazırlanın’, ‘düşünceleri ayıklayın’, ‘sabırlı olun’, ‘her gününüzü son günmüş gibi düşünün’ (Holowchak, s. 175-182). Bütün bunların sonunda insanın edineceği karakter, Stoacılar göre, sarsılmaz olacak ve erdem hakimiyetinde varlığını sürdürecektir. Fertte istedik davranışlar meydana getirme süreci olarak da tanımlanan eğitimde yukarıdaki öğütler

dikkate alındığında, yazara göre, böylece eğitim, fonksiyonunu bireyi hayata hazırlayarak yapmış olacaktır.

Tıp ile felsefe arasındaki kadim ilişkiden, yukarıda bahsedildiği gibi, yola çıkıldığında Stoacılarla çok sık karşılaşırız. Zira onlar ürettikleri düşünceleri insanların huzuru ve ruhsal dinginliği gayesiyle onlara sunmuşlardı. Gerçekten de iki disiplin arasındaki benzerlikler bilhassa hedef ortaklığı bakımından dikkat çekicidir. Her iki alan da genelden özele giden bir yol izler; sistematik olarak genel üzerine yoğunlaşırken muhatap alma noktasında bireyi ele alırlar (Becker, s. 221). Stoacılar son tahlilde Sokratesçi etik anlayışı büyük ölçüde takip ediyorlardı; dolayısıyla, Sokrates'in 'ruhuna özen göster' düsturu onlar için de vazgeçilmez bir nasihattir. Onlar, daha sistematik halde oluşturdukları etik anlayışlarıyla, Sokrates ve Kiniklerden devraldıkları mezkûr düşünceyi her bireyin hizmetine sunma amacını gütmüşlerdir. Onlar bu görevleriyle, bir anlamda hem doktor hem öğretmen hem de filozof olmuşlardır. Zira onlara göre insanın beden ve ruh sağlığı ayrılmaz bir bütündür. Sonuç olarak, bireye düşen, yaşamının bir sanat olduğunu kabul edip bu sanatın icrasında dikkat etmesi gereken hususları bilmesi, bu doğrultuda teoride kalmayıp pratikte kendi hayatını düzene sokmasıdır. Peki bu nasıl olacaktır?

2.DOĞAYA UYGUN HAREKET ETMEK

Stoacıların etik anlayışları doğaya uygun hareket etmek üzerine temellenir. Tanrı'nın kusursuz olarak dizayn ettiği doğada her şey yerli yerindedir. Stoacı anlayışa göre bu düzen insan dışındaki bütün unsurları kapsadığı gibi insanı da içermektedir. Dolayısıyla, bireyin bu düzene ayak uydurması, kendisini doğayla birlikte tanımlaması ve doğanın yasalarına aykırı hareket etmemeyi seçmesi gerekir. "Bir bakıma böylelikle ruh, kâinatta hükmeden düzeni ve ahengi yansıtır" (Skirbekk & Gilje, s. 129). Herakleitos'un doğa algısını takip ederek ilk kaynağın 'ateş' olduğunu kabul eder ve doğanın *logos* ile düzenlendiğini belirtirler. Tanrısal akıl doğada mevcuttur, insan da bu aklın içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda, bireye düşen aklını kullanarak varolan düzene tabi olmak ve onunla birlikte hareket etmektir:

Stoacıların inandığı gibi, yeryüzünde meydana gelen her şey insanlığın kullanımı için yaratılmıştır ve insanlar bizzat insanlar için, birbirlerine faydalı olabilsinler diye doğmuştur. Neticede bu meselede doğayı rehberimiz olarak izlemeli, yükümlülüklerin karşılıklı değişimiyle müşterek yararları gözetmeli, uzmanlık, iş ve yetenek sergileyip başkalarınınkinden yararlanarak insanların diğer insanlarla olan bağını güçlendirmeliyiz. (Cicero, 2013, s. 12).

Doğaya uygun hareket eden birey böylece hayatını düzene sokacak ve zorluklarla başa çıkabilecektir. Zira, elinde olan şeyler ile elinde olmayan şeyler arasında ayırım yapmayı öğrenmiş olacaktır. Epiktetos'un deyişiyle "elimizde olanların en iyisini yapmalı, diğer bütün her şeyi geldiği gibi karşılamalıyız" (Epiktetos, 2014, s. 5). Bu ayırım yapabilme gücü sayesinde kendi konumunu belirleyerek kendisini eğitecek ve gerçekleştirecektir. Erdeme yönelen bireyden beklenen budur. Başka bir deyişle, özne kendisini tanımlama ve gerçekleştirme safhalarının her ikisinde doğayı örnek almalıdır. Doğaya bakmalı, doğadan öğrenmelidir çünkü birey ancak bu şekilde erdemli insan olur.

3.ERDEM

Logos'tan pay alan insan akli doğaya uygun yaşamayı tercih ederek 'iyi' olana yönelmiş olur. Stoacılara göre buna yönelen insan iyi'yi dolayısıyla da erdem'i istikametine alır. Sokrates'te olduğu gibi bilgelik Stoacılar için de en önemli erdem konumundadır. Bilge kişi, kısaca, doğaya ters düşmemeyi yeğleyen kişidir. Yanlış eylem ile doğru eylem arasından doğru olanı seçmek, erdemi meydana getirdiği gibi insanı da mutluluğa götürür; dolayısıyla, erdemsizlik doğa yasasına karşı gelmenin bir sonucudur (Cevizci, 2012, s. 463). Bertrand Russell, Stoacıların erdem anlayışlarının doğaya dair yaptığı vurguyu "erdem doğayla uyum içinde olan bir iradede mevcuttur" (Russell, s. 243) şeklinde formüle eder.

Stoacılar teori ve pratiğin bir arada bulunmasını ve birlikte hareket etmesini bir zorunluluk olarak görürler. Teorinin eksikliği entelektüel bilginin mevcut olmadığını göstermesi, pratiğin eksikliğinin ise bilginin yalnızca kuru bilgi olarak kalmasına neden olduğu için bu birliktelik vazgeçilmez konumda yer alır. Stoacıların erdem ile doğaya uygun yaşama arasında kurdukları denklemin bir ikincisi burada erdem ile bilgi arasında kurulmaktadır. Erdem bilgiye eşitlenirken, erdemsizlik bilgisizliğe eşitlenmiş durumdadır. Dahası, bilgi ve irade, bir başka ifadeyle tercihte bulunma yetisi, ayrılabilir öğeler olmadıkları gibi onlar bir arada hareket de etmezler, onlar daha fazla olarak bir ve aynı şeydir (Arslan, 2012, s. 400). Ayrıca, erdem ile bilgi arasında kurulan sarsılmaz irtibatı, Antik Yunan düşüncesinden beri varlığını sürdüren adalet, cesaret ve ölçülülük gibi kardinal erdem türlerini bir arada tutan aklın mükemmelliği anlamındaki bilgelik erdemi Stoacıların daha fazla yüceltiklerini görmemiz mümkündür (Reydams-Schils, s. 570). Örneğin, Cicero *Yükümlülükler Üzerine* adlı eserinde felsefenin gerekliliği, bilgelik ve erdem arasında şu şekilde bağlantı kurar:

Tanrılar adına, bilgelikten daha tercih edilesi, daha seçkin, insan için daha iyi ve yine insan için daha değerli ne var? Bilgelik peşinden koşana filozof diyorlar, o halde felsefe, dilimize çevirmek istersen, bilgelik uğraşından başka bir şey değildir. Bilgelik, eski filozofların yaptığı tanıma göre, tanrısal ve insani her şeyin ve hatta onları idare eden nedenlerin bilgisidir. Düşünmekte zorlanıyorum böylesini ama bilgi uğraşından yoksun olan insan, yeryüzünde neyin övgüye değer olduğunu da bilemez. Nitekim her daim nasıl iyi ve mutlu bir yaşam sürebileceğini araştıran insanların bu uğraşlarıyla edindikleri zihinsel rahatlama ve kaygılardan sıyrılma durumuyla kıyaslanabilir ne var? Aradığımız tutarlılık ya da erdem diyelim, bunlara erişebilmemizin tek yolu yine sadece bilgeliktir (Cicero, 2013, s. 72-73).

Erdem veya erdemsizlik Stoacı anlayışta kendi içlerinde bir bütündür. Şöyle ki, bir insan biraz erdemli veya biraz erdemsiz olamaz. Ya tam olarak erdem sahibidir ya da bütün olarak erdemsizdir. Arada bir yerde olmak mümkün değildir. Diogenes Laertius, Stoacıların yaptığı bu keskin ayrımı bir değnek metaforuyla, değneğin ya düz ya eğri olabileceği, bunların arasında bir şey olamayacağını örnek vererek anlatır. Adalet ile adaletsizlik arasında ara bir durumun olmadığı gibi erdem ile erdemsizlik arasında da böyle bir durum söz konusu değildir (DL, VII, 127). Bu katı tutum bir bakıma Stoacıların erdeme verdiği ehemmiyeti ve onun vazgeçilmezlik karakteristiğini göstermektedir. Erdem, ayrıca, hazza sahip olmakla da ölçülemez. Hatta Seneca'ya göre ikisi zıt kavramlar olup erdem, yüce ve soylu iken haz zayıf ve aşağılıktır (Seneca, 2008, s. 90). Başka bir ifadeyle, erdemi hazza eşitlemek veya

ikisini aynı çatı altında düşünmek erdemin tabiatına ters bir yol izlemek demektir. Erdemsiz davranışlar insana haz verebilir haliyle erdeme uzak düşer. Öbür taraftan bakıldığında, erdemli olan her davranış haz getirir, getirmelidir çünkü o biricik iyidir. Olsa olsa haz erdemin bir yan ürünü olur; bir ödülü veya sebebi olamaz (Seneca, 2008, s. 92). Zira, “soylu davranışların gerçek faydası o davranışı sergilemenin kendisidir” (Seneca, 2008, s. 188).

Erdem ve erdemsizlik arasında herhangi bir ara dereceyi kabul etmeyen Stoacılar erdemin hiçbir koşulda yok edilemeyeceğini belirtirler. Çünkü, erdem için erdem düşüncesiyle ahlâki bir idealizme sahiptirler (Weber, s. 95). Mesela, fakirlik, hapse atılma veya acı çekme, erdemi elimine edemez, dolayısıyla da mutluluğu elimizden alamaz ve bu bakımdan iyi insan koşullar ne olursa olsun zarar görmez (Kenny, s. 97). Bu kabulün insanı mutluluğa götüreceğinden Stoacılar emindir. Fakirlik insanın tercihleri sonucunda elde edilmiş değildir ancak insan erdemli olmayı seçerek harici anlamdaki negatif durumu içsel anlamda pozitif bir tavra çevirebilir. Bu yaklaşım da sonuç itibarıyla insanın hayattaki en temel hedefi olan mutluluğa erişmesinde öncülük eder. Stoacılardan önceki, Sokrates, Platon gibi birçok filozof erdemin önemine hatta vazgeçilmezliğine düşüncelerinde yer vermiş olsalar da Stoacılar etik anlayışlarında erdem konusunda bir adım ileri giderek onu tek başına yeter özellik olarak görmüşlerdir (Sharples, s. 100). Bu kabul, Kinik Krates’in öğrenciliğini de yapan ve aynı zamanda Stoa felsefesinin kurucusu sayılan Zenon tarafından paylaşıldığı gibi Geç Dönem Stoa filozoflarınınca da en azından öz itibarıyla muhafaza edilmiş ve yoğun bir biçimde işlenmiştir.

Birey için kayda değer olan erdemse şayet her bireye düşen onun peşinden gitmektir. Erdem ve erdemsizlik konusundaki Stoacı katı tutumun burada olmadığını görürüz. Daha doğrusu, Stoacılar sonuç odaklı bir erdem yolculuğundan ziyade süreç üzerine yoğunlaşmış gözükmektedirler. R. W. Sharples’in ifadesiyle “amaç doğayla uyumlu şeyleri elde etmek değil onları elde etmeye çalışmaktır” bir başka deyişle “hedefi on ikiden vurmak değil on ikiden vurmaya çalışmak önemlidir (s. 103-104). Sıradan insan için neticeye doğru yol alma gayreti ve iradesi, neticenin elde edilmesinden hem daha kıymetli hem daha övgüye değerdir:

Ne yani, bütün atlar çok mu hızlı koşar ya da bütün köpekler kokuyu hemen mi alır? E o zaman doğuştan yetenekli değilim diye pes mi edeyim? Tanrı aşkına. Epiktetos Sokrates’ten daha iyi olmayacaktır; ama çok kötü değilsem o da yeter (Epictetus, 2014, s. 9).

Hedefe yaklaşmak veya bu yönde çaba sarf etmek Stoacı anlayışta kıymet taşır. Hedefe ulaşamamak ya da en azından Epiktetos açısından, Sokrates gibi uç bir hedef belirlemek yanlış değildir. Yanlış olan, azmi terk etmektir. Yanlış olan, yolda olmamaktır.

Erdem, Stoacılar göre doğuştan gelen bir yeti değildir; yaşayarak edinilir. Onlara göre herhangi bir bireyin yaşamı boyunca aksi bir durum söz konusu olmadığı sürece erdemli olmaya dair dizayn edilmiş bir yapısı zaten vardır (Frede, s. 71). Bu yapı sayesinde ki birey iç iştihakla erdeme yönelebilir. Bu süreçte gerçek iyi nedir veya basitçe iyi nedir?, onu doğal olarak nasıl ediniriz? ve bu edinim bizde ne gibi etkilere sahiptir? soruları Stoacı filozofların etik öğretileri çerçevesinde incelediklerini görürüz (Frede, s. 72). Yukarıda belirtildiği gibi, Stoacılar, gerçek iyiyi erdem, edinilme yolunu doğaya uygun yaşam ve etki olarak da mutluluğu elde etme olarak görürler.

4.DETERMİNİZM VE ÖZGÜRLÜK

Stoacı filozoflar determinist bir dünya görüşüne sahip oldukları için kadercidirler. Evrende meydana gelen her şeyin önceden belirlendiğini ve nedensellik ilkesinin fonksiyon gösterdiğini öne sürerler. Ne var ki bu determinist bakış açılarına insanın seçme özgürlüğünü ekleyerek görünüşte karşıt bir tablo çizerler. Zira, her şeyin önceden belirlendiğini iddia etmekle insanın tercihlerinden bahsetmek birbirine zıt gözükmemektedir. Bilhassa Epiktetos'un düşünceleri görünüşteki bu anlaşmazlığı çözüme kavuşturma bağlamında bize yardımcı olabilir.

Epiktetos, azat edilmiş bir köle olarak -ki *Epiktetos* kelime anlamı itibarıyla *köle* demektir özel isim değildir- kaderciliğe ve özgürlüğe neredeyse aynı ölçüde vurgu yapar. Tanrısal iradenin dizayn ettiği evrende insan olarak elimizde olmayan şeyleri değiştiremeyiz. Ancak olayların varolduğu şekliyle olmasına katlanma özgürlüğümüz vardır. Bir başka deyişle, dışımızda gelişenleri değiştirme çabasından vazgeçip onları kabullenmeli, değiştirilebilecek tek şeyin kendimiz olduğunu görmeliyiz. Buradan hareketle “özgürlük dışarıya, dünyaya doğru değil, içeriye, ruha doğru gelişir” (Arslan, Felsefeye Giriş, 2012, s. 210) diyebiliriz. Harici manada determinist, dahili manada özgürlükçü bakış açısı görünüşteki karşıtlığı Epiktetos'a göre bu ayırım ve kabulle çözmek mümkündür. Örneğin, öfkесinin mahkûmu olmuş bir kişinin güçlü olmak bir yana özgür bile sayılamayacağını söyleyen Seneca'ya göre de insan ancak kendine yönelip özgürleştirici olabilir (Seneca, 2008, s. 21). Öfkeye yenik düşen birey kendi kendisini zincirlemiştir çünkü ancak kendisine müdahale edebilirken edememiştir. Diğer taraftan bakacak olursak, Epiktetos “ayaklarımı zincirleyebilirsiniz ama Zeus bile seçme hakkımı elimden alamaz” (Epictetus, 2014, s. 6) iddiasıyla şartlardan bağımsız bir özgürlük tanımı getirmiştir. Nitekim Önal'ın da ifade ettiği gibi “Stoa felsefesinin bağımsızlık ve iç özgürlüğü doktrinini temel alan bir ahlak öğretisi geliştirmiş alan Epiktetos'un felsefesi tamamen pratik olan ve bizzat hayatta uygulanacak prensipler olarak görülmelidir” (Önal, 2015: 27).

Stoacıların determinizmi benimsemelerinin onların 'akıl' algılarıyla yakından ilgili olduğu hesaba katılmalıdır. Daha önce belirtildiği gibi, onlara göre, doğa *logos* tarafından yönetilir ve dahası Tanrı doğada içkin vaziyettedir. Epiktetos, 'iyinin özü nedir?' sorusunun cevabını irdelerken Tanrı'nın doğasını da 'akıl' olması bakımından ele alır:

Tanrı, fayda getirir; ama iyi de aynı zamanda fayda getirir. Bu yüzden, Tanrı'nın gerçek doğasının bulunduğu her yerde iyiyi de bulmak mümkündür. Peki o zaman Tanrı'nın doğası nedir? Et kemik mi? Asla. Toprak mı? Asla. Şöhret mi? Asla. Tanrı, zeka, bilgi ve doğru akıldır (Epictetus, 2014, s. 85).

Bir başka ifadeyle, panteist bakış açısının getirmiş olduğu Tanrı, Tanrısal akıl ve doğayı bir bütün şeklinde görme anlayışı doğada ve doğanın bir ögesi olarak insanda *logos*'un mevcut olduğunu anlatır. Dolayısıyla, Tanrı'nın tasarımı yaptığı evren ve insan akıl tarafından yönetilir veya idare edilir (Aurelius, 2011, s. 71). Determinizmin sarsılmaz ve şaşmaz oluşu buradan kaynaklanmaktadır. Sarsılmaz çünkü Tanrı'dan gelir, şaşmaz çünkü Tanrısal aklın yani *logos*'un nezaretindedir. Seneca, “şüphesiz ki iyi bir insan Tanrı'dan yalnızca zaman bakımından farklılık gösterir, o, Tanrı'nın öğrencisi ve taklitçisidir” (Seneca, 2008, s. 4) diyerek *logos*'tan pay alan insanın öğrendiklerini yansıtmaya gerektiğini ve Tanrı'yı taklit edip O'nun yolundan gitmesini öğütler.

Bireydeki akıl, Stoalılara göre, doğuştan getirilmez. Erdemin zamanla kazanıldığı gibi akıl da insan tarafından zamanla elde edilir. Fakat insanın öz çabaları ile erdemin karşısında herhangi bir çabadan bağımsız bir akıl gelişimi söz konusudur (Frede, 2004, s. 73). Hayvanlarda olduğu gibi insanlar da rasyonel olmayan bir ruhla dünyaya gelirler ancak bu ruh zamanla akla dönüşür veya akıl onun yerini alır (Frede, 2004, s. 74). Epiktetos'a göre, hayvanlarla vücut ortaklığımız Tanrılarla da akıl ve zeka ortaklığımız vardır (Epictetus, 2014, s. 10). İnsan, ilk doğduğu andan itibaren bütün bakımları başkası tarafından yapılmaya muhtaçtır; bu durum Stoalılara insanın doğuştan rasyonel muhakeme ile dünyaya gelmediğini gösterir. Zaman içerisinde insan akıl sahibi olmaya başlar. Michael Frede'nin deyişiyle, Stoacı açıklamaya göre, "evrimimizin doğal gelişimi hayvanımsı çocukluktan rasyonel yetişkinliğe dönüştüğümüz radikal bir kesinti noktasında belirgin hale gelir" (s. 74). Bu durumda, zaman hem aklın hem de erdemin edinimi için gereklidir. Çaba sarf etmeksizin akıl yetisi elde edilebilirken erdemin edinimi için bireyin şahsi seçimleri ve gayreti zaruridir.

5.SONUÇ

Stoalılara göre dünyadaki bütün düzen muazzamdır, buna kötülükler de dahil çünkü kötülük Tanrı kaynaklı değildir, insanların ürettiği bir şeydir. İnsan mevcut düzenle çatışmayı gütmemeli; aksine ona tabi olma yolunda ilerlemelidir. Tanrı'nın ve Tanrısal aklın içkin olduğu evren aynı zamanda logos'un da bulunduğu evrendir. İnsan bu muntazam organizasyonda hisasını kendi belirlemelidir. Zorluklar ancak görünüşte vardır ve daha iyinin ortaya çıkması için gereklidir. Dolayısıyla, hiçbir şey insanı yıldırmamalı tabir yerindeyse o, çelik bir irade sahibi olmanın peşinden gitmelidir. Talihsizlik tecrübesi talihliliğin bir ön hazırlığı veya tezahürüdür:

Olimpiyat oyunlarına katılıyorsun ancak tek yarışmacı sensin, madalyayı kazanıyorsun ama zafer senin değil; seni tebrik ediyorum ama cesur bir adam olduğun için değil konsüllük veya pretorluk makamı elde ettiğin için tebrik ediyorum seni: yükseltilen ancak senin şahsi konumundur. Bunu iyi bir adam için şöyle düşünebilirim: eğer birisine zihni kudretini gösterme şansının olduğu şartlar verilmemişse, ona şöyle derim: Bana göre, hiç talihsizlik yaşamadığın için talihsizsin (Seneca, 2008, s. 10).

Seneca'nın ifadesinde mücadelenin olgunlaştırıcı rolüne dair yapılan vurgu Stoa felsefesinin bu çerçevede, yani kötülük ile başa çıkma meselesinde bel kemiğini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Yine Seneca'nın sözleriyle "ateş nasıl ki altını test eder, talihsizlik de cesur adamları test eder" (Seneca, 2008, s. 15). Stoacılığın yücelttiği kaderci bakış açısı Seneca'nın mücadeleyi ve teslimiyeti öğütlediği bu ifadelerinde açıkça yer alır.

Tutarlı ve büyük ölçüde sistematik bir felsefe anlayışının Stoacılıkta mevcut olduğu yukarıda belirtilmişti. Epiktetos özelinde baktığımızda bilhassa, onun bazen rasyonel akıl yürütmeleri zaman zaman da fiillerin sonuçlarına dayanan tecrübelerini temel alarak fikir ürettiğini (Önal, 2012: 134) unutmamalıyız ki bu da bu sistematığı bir yarı-sistematik seviyeye çekmektedir. Bu yarı-sistematik çerçeve içerisinde, Tanrı, doğa ve insan aynıdır; çünkü Stoacılar panteist bir anlayışa sahiptir. Bahsi geçen bütünlük içinde Tanrı ancak ve ancak akıldır; haliyle doğa, aklın hakimiyetindedir. Akıl, yanılmayacağına göre, Stoacı anlayışta, doğa kusursuz olmalıdır elbette ki onun intizamı da. İnsan, bu mükemmel organizasyonda, logos'tan pay aldığı için farkında olmalı; bu farkındalığını doğaya tabi

olmak suretiyle yansıtmalıdır. Böylece, iyi ve erdemli olacaktır. Bütün bu hususlar dikkate alındığında ahlâklı bir birey ortaya çıkmış olacaktır. Ahlâklı birey mutluluğa erişmiş bireyse şayet, yaşamın gayesini yerine getirmiş demektir. Gerçekten de yaşamayı bir sanat olarak gören Stoacı bakış açısı bu sanatın icrasını ahlâka endekslemiş ve teori ile beslenen etik anlayışının bireyi mutluluğa taşıyabileceğini öne sürmüştür. Sonuç olarak, Geç Dönem Stoa felsefesinin omurgası pozisyonundaki etik, dönemin filozoflarınca, Tanrı, Tanrısal akıl, doğa ve insan arasında bağlantılar kurularak büyük ölçüde sistematik hale getirilmiş ve yaşam sanatının olmazsa olmazı olarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arslan, A. (2012). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Liberte Yayınları.
2. Arslan, A. (2012). *İLKÇAĞ FELSEFE TARİHİ 4: Helenistik Dönem Felsefesi: Epikuroşçular Stoacılar Septikler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
3. Aurelius, M. (2011). *Meditations: With Selected Correspondence*. (R. Hard, Çev.) New York: Oxford University Press.
4. Becker, L. C. (2003). Human Health and Stoic Moral Norms. *Journal of Medicine and Philosophy*, 28(2), 221-238.
5. Cevizci, A. (2012). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Yayıncılık.
6. Cicero. (2013). *Yükümlülükler Üzerine*. (C. C. Çevik, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
7. Epictetus. (2014). *Discourses, Fragments, Handbook*. (R. Hard, Çev.) Oxford: Oxford University Press.
8. Frede, M. (2004). On the Stoic Conception of the Good. K. Ierodiakonou içinde, *Topics in Stoic Philosophy*. New York: Oxford University Press.
9. Gill, C. (2003). The School in the Roman Imperial Period. B. Inwood içinde, *The Cambridge Companion to the Stoics*. Cambridge University Press.
10. Holowchak, M. A. (2009). Aducation as Training for Life: Stoic Teachers as Physicians of the Soul. *Educational Philosophy and Theory*, 41(2), 166-184.
11. Kenny, A. (2006). *An Illustrated Brief History of Western Philosophy*. Blackwell Publishing.
12. Laertius, Diogenes. *Lives of the Eminent Philosophers*.
13. Önal, Mehmet. (2007). Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 5. (Ed. Cevizci, Ahmet). Ankara: Ebabel Yayınları.
14. Önal, M. (2012). Kötülük Problemine Epiktetos'un Mutluluk Öğretisiyle Bakmak. *Felsefe Dünyası*(56), 126-146.
15. Önal, Mehmet. (2015). Epiktetos'un Mutluluk Öğretisi: Nasıl Mutlu Olabilirim?. Malatya: Bilsam Yayınları.
16. Reydam-Schils, G. (2010, October). Philosophy and Education in Stoicism of the Roman Empire. *Oxford Review of Education*, 36(5), 561-574.
17. Russell, B. (2004). *History of Western Philosophy*. London: Routledge Classics.
18. Seneca. (2008). *Dialogues and Essays*. (J. Davie, Çev.) Oxford: Oxford University Press.
19. Sharples, R. W. (2003). *Stoics, Epicureans and Sceptics: An Introduction to Hellenistic Philosophy*. Routledge Publishing.
20. Skirbekk, G., & Gilje, N. (2004). *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*. (E. Akbaş, & Mutlu Şule, Çev.) İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları.
21. Weber, A. (1998). *Felsefe Tarihi*. (H. V. Eralp, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınları.